

Νίκος Παπαγιαννάκος
Αρχιτέκτων, Μηχανικός Ε.Μ.Π.

Το «πέραςμα» του Ερνέστου Τσίλλερ απο το Μαρκόπουλο*

Ο ΕΡΝΕΣΤΟΣ ΤΣΙΛΛΕΡ γεννήθηκε το 1837 στο Oberlössnitz της Σαξονίας. Σπούδασε στο Πολυτεχνείο της Δρέσδης, έχοντας ήδη πάρει τα πρώτα μαθήματα κατασκευών απο τον πατέρα του που ήταν εργολάβος. Όταν τελείωσε τις σπουδές του εργάστηκε στη Βιέννη στο γραφείο του Θεόφιλου Χάνσεν, με τον οποίο τον συνέδεσε διά βίου άρρηκτη φιλία. Όταν ο Χάνσεν έρχεται το 1858 στην Αθήνα για να εργαστεί, επιλεγμένος απο τον Σίνα, ο Τσίλλερ επιστρέφει στη Δρέσδη για να φοιτήσει στην Ακαδημία Καλών Τεχνών. Δέκα χρόνια αργότερα εγκαθίσταται και ο Τσίλλερ οριστικά στην Ελλάδα, γίνεται Έλληνας υπήκοος, νυμφεύεται Ελληνίδα και αποκτά τέσσερα παιδιά. Στο μεταξύ έχει ήδη συνεργαστεί με τον Χάνσεν στη μελέτη και την επίβλεψη της Ακαδημίας Αθηνών. Στη δεκαετία 1872-1882 διδάσκει Αρχιτεκτονική στο Πολυτεχνείο Αθηνών, ενώ απο το 1874 διορίζεται διευθυντής Δημοσίων Εργων.

Μαρκόπουλο – Φλεβάρης 1874¹

Η μικρή και παμπάλαια εκκλησία του Αη Γιάννη κινδυνεύει να καταρρεύσει. Η μικρή κοινωνία του χωριού έχει ξεσηκωθεί και ζητά καινούριο κεντρικό ναό,

* Θα ήθελα να ευχαριστήσω όσους με βοήθησαν στη έρευνά μου αυτή: κατ' αρχήν, από το Σπουδαστήριο Ιστορίας της Αρχιτεκτονικής του Ε.Μ.Π. την κυρία Μάρω Αδάμη και τον κύριο Μάνο Μπίρη, για την υπόδειξη αρκετών αρχειακών πηγών, και από την Εθνική Πινακοθήκη την κυρία Αγαθονίκου για την άδεια μελέτης ορισμένων σχεδίων του αρχείου Τσίλλερ και την παροχή διαφανειών. Ευχαριστώ επίσης τον προϊστάμενο και τους ιερείς του ναού Αγ. Ιωάννου Μαρκοπούλου για την ευγενή παραχώρηση διαφανειών και άλλων πληροφοριών και τέλος τον Δήμο Μαρκοπούλου για την χρηματοδότηση, ως ελάχιστη συνεισφορά, της αποτύπωσης των όψεων του ναού από ομάδα σπουδαστών του Ε.Μ.Π., αποτελούμενη απο τους: Θωμά Κεχρολόγο, Μαρία Σπαθαρά, Παναγιώτη Στάθη και Ζωή Τσαντούλα, στα πλαίσια διπλωματικής εργασίας στην έδρα της Φωτογραμμαμετρίας με τον καθηγητή κύριο Γ. Καρρά, τον οποίο ευχαριστώ ιδιαίτερω.

1. Ιερ. Ιωάννης Ηλίας, *Τερός Ναός Αγ. Ιωάννου Μαρκοπούλου Μεσογείων. Ιστορία – Παράδοσις*, Αθήνα 1972, σελ. 14.

όπως έχουν αποκτήσει οι συνδημότες στο Κορωπί. Η κοινοτική και η εκκλησιαστική Επιτροπή αποτελείται στους αρμοδίους, τη Μητρόπολη Αθηνών και το Υπουργείο, για να τους υποδειχθεί ικανός αρχιτέκτων ώστε να αναλάβει το έργο.

Την εποχή εκείνη διασημότερος αρχιτέκτων στην Αθήνα εμφανίζεται ο Ερνέστος Τσίλλερ. Αυτόν υποδεικνύουν και οι δύο αρμόδιοι φορείς. Ο Τσίλλερ δέχεται ευχαρίστως και υπόσχεται ότι θα τους «φτιάξει μια μικρή Αγία Σοφία». Έτσι, σύντομα το σχέδιο και ο προϋπολογισμός του έργου υποβάλλονται για έγκριση στην κοινοτική και εκκλησιαστική Επιτροπή, καθώς και στο Δημοτικό Συμβούλιο. Το ύψος της δαπάνης του έργου όμως γίνεται η απαρχή του διχασμού μεταξύ των συμβούλων. Η πρόταση για συρρίκνωση των διαστάσεων του Ναού αποτελεί τη μόνη λογική διέξοδο των συντηρητικών συμβούλων απέναντι στη μερίδα των υπέρμαχων του σχεδίου Τσίλλερ. Η διχοστασία οδηγεί σε τελμάτωση με αποτέλεσμα την αμετάκλητη παραίτηση του Τσίλλερ. Η διαδοχή του θεωρείται επιβεβλημένη λόγω της πίεσης του χρόνου. Υποδεικνύεται η αντικατάστασή του από το μηχανικό Ραζή, υπό τον όρο να μη γίνει καμία τροποποίηση στο σχέδιο Τσίλλερ.

Ο Ερνέστος Τσίλλερ² ασχολείται ιδιαίτερα με την εκκλησιαστική αρχιτεκτονική από το 1880 έως το 1915. Εν τούτοις, το πρώτο του έργο, ο Άγιος Λουκάς Πατησίων, χτίζεται αρκετά νωρίτερα, μεταξύ 1865-1870, σε νεορωμανικό ρυθμό, πρόδηλο κυρίως στον τρούλλο. Ο ναός κατασκευάζεται ταυτόχρονα με το ναό της γενέτειράς του, του Oberlössnitz, και παρά τις μεταγενέστερες επεμβάσεις στις όψεις, διατηρεί την αρχική μορφοπλαστική και το διάκοσμό του.

Η επιρροή του Νεορωμανικού ρυθμού³ περνάει στα έργα του από το δάσκαλό του Θεόφιλο Χάνσεν, όταν τον καλεί να τον διαδεχθεί στην κατασκευή της Ακαδημίας Αθηνών. Τα πρώτα σχέδια του Χάνσεν για τη Μητρόπολη Αθηνών αποτελούν την αφορμή στις ρυθμολογικές διερευνήσεις. Ο Τσίλλερ στην αρχή ακολουθεί το δάσκαλο και κατόπιν συνεργάτη του Χάνσεν που υιοθετεί το Νεορωμανικό ρυθμό, κατασταλάζει όμως στο δεύτερο σκέλος αυτής της πλουραλιστικής ιδέας, στο Νεοβυζαντινό ρυθμό. Πιθανόν η μορφολογική αυτή κατεύθυνση να του φαινόταν ορθότερη από την ελληνοβυζαντινή στη συγκεκριμένη εποχή. Αυτό δεν τον εμπόδισε όμως στην ταυτόχρονη αναζήτηση και άλλων κατευθύνσεων την ίδια περίοδο, όπως δείχνουν π.χ. οι βυζαντινές επιδράσεις στο ναό του Βέλου το 1880. Πρέσβευε ότι η θρησκευτική ιδεολογία της κοινωνίας της εποχής δεν ήταν φτιαγμένη στα μέτρα της βυζαντινής, επομένως δεν άρμοζε ούτε ο δανεισμός στοιχείων ούτε η υπερβολική μίμηση των βυζαντινών μνημείων.

2. Δ. Φιλιππίδης, *Νεοελληνική αρχιτεκτονική*, Αθήνα 1984, σελ. 293.

3. Γρ. Πουλημένος, *Η Ελλαδική ναοδομία στην περίοδο του Νεοκλασικισμού (1830-1912)*, διδ. διατριβή Ε.Μ.Π., Αθήνα 1997, σελ. 123.

Σημειώνουμε όμως ότι ήδη από το 1880 αρχίζει να συνθέτει σε μεικτό ρυθμό, όταν εφαρμόζεται το κυβερνητικό πρόγραμμα οικονομικής ανάπτυξης⁴.

Πριν από το 1888 τον συναντά κανείς να αποτυπώνει το καθολικό της μονής του Οσίου Λουκά, που πρέπει να αποτελέσει το βασικό βυζαντινό του πρότυπο. Η επίδραση της μελέτης του αυτής γίνεται φανερή στο ναό του Βέλου, όπου προσαθεί να εξαλείψει τα νεορωμανικά στοιχεία ώστε να επικρατήσουν απόλυτα τα νεοβυζαντινά⁵.

Άλλες αναζητήσεις του θα διαπιστώσουμε στη Φανερωμένη του Αιγίου το 1890, όπου ο τρούλλος παρουσιάζει αναγεννησιακή μορφή, πλαισιωμένος από τέσσερα συμμετρικά κωδωνοστάσια και στέφεται από ρωμανικά τοξύλια και γείσα χωρίς την προσθήκη των χαρακτηριστικών «ρωμανικών» πυργίσκων σε κάθε ακμή του κτιρίου. Το ίδιο συμβαίνει στο ναό των Εισοδίων στο Αίγιο το 1893 και στο ναό του ορφανοτροφείου Χατζηκώνστα το 1900, στο σχέδιο του ναού της Αγίας Τριάδας στην οδό Πειραιώς (1915-1916), σύμφωνα και με το πνεύμα του Θ. Χάνσεν. Επισημαίνουμε ότι στο τέλος της καριέρας του το γενικότερο κλίμα της εποχής συμφωνούσε όχι τόσο με τον νεορωμανικό Τσίλλερ όσο με τα ελληνοβυζαντινά έργα των Ελλήνων αρχιτεκτόνων που προηγήθηκαν, μπολιασμένα με τις μορφολογικές λύσεις που δόθηκαν στη Μητρόπολη Αθηνών. Ωστόσο, αυτή η προσπάθεια αποβολής των νεορωμανικών στοιχείων δεν φαίνεται να επιχειρείται και στις επόμενες μελέτες του αρχιτέκτονα, όπως στο ναό της Φανερωμένης του Αιγίου το 1890. Αντίθετα, στο ναό των Εισοδίων, πάλι στο Αίγιο το 1892, επιδιώκεται και γίνεται αντιληπτή η σύζευξη των δύο ρυθμών. Πολύ περισσότερο τούτο διαφαίνεται στο ναό των Βιλλίων το 1892 (εικ. 1), όπως επίσης στα σχέδια για ένα ναό σε άγνωστη τοποθεσία⁶ – περί το 1892. Στις μελέτες αυτές είναι και πάλι έκδηλη η επιρροή που δέχθηκε ο Τσίλλερ από τη μορφολογία του έργου του Χάνσεν, ιδιαίτερα από το παρεκκλήσι του Stirbey.

Ο «άγνωστος ναός»⁷ εμφανίζεται στα σχέδια ως σταυρικού τύπου, «τετρακίονος» με πεσσούς αντί κίωνων, με υπερυψωμένο τρούλλο, που φέρει διακοσμητικές νευρώσεις και φανό αναγεννησιακής μορφολογίας, καθώς επίσης και τα τέσσερα κωδωνοστάσια τετραγωνικού πρίσματος στον κορμό και οκταγωνικού στούς φανούς. Και σ' αυτή τη μελέτη παρατηρείται η ίδια σκάλα επιρροής μπαρόκ (εικ. 2) και οι παραστάδες με τα κορυφώματα, όπως στο ναό των Εισοδίων. Στα Βίλλια

4. Ξ. Σκαρπιά-Χόιπελ, *Η μορφολογία του γερμανικού κλασικισμού (1789-1848) και η δημοϋργική αφομοίωσή του από την ελληνική αρχιτεκτονική (1833-1897)*, διδ. διατριβή ΑΠΘ, Θεσ/νίκη 1976, σελ. 293.

5. Ibid., σελ. 292.

6. Ibid., σελ. 296.

7. Ibid., σελ. 296-297.

η μορφή είναι μάλλον απλοποιημένη, με ένα κωδωνοστάσιο πάνω από την κεντρική είσοδο και χαμηλό πολυγωνικό τρούλο, χωρίς διακοσμητικές νευρώσεις.

Το περίγραμμα της ναοδομίας του Αγίου Ιωάννου

(Άνοιγμα θεμελίων: Φεβρ. 1886) – (Ανέγερση νέου ναού: 31 Ιουλίου 1888)

Οι τυπολογικές τάσεις⁸ συνοψίζονται σε έναν τρουλλοσκεπή, σταυροειδούς διάταξης χώρο, με επιμήκυνση του δυτικού τμήματος του ναού, όπως συμβαίνει σε μια τρίκλιτη βασιλική. Πρόκειται συνεπώς για «τετρακίονιο» σταυροειδή εγγεγραμμένο ναό ελληνικού τύπου με διπλό κωδωνοστάσιο και ενδιάμεση στοά στην πρόσοψη (εικ. 3). Οι ρωμανικές επιδράσεις του ναού περιορίζονται στην τάση διαστολής των όγκων και στη διάθεση προσαρμογής των επί μέρους στοιχείων στα ανθρώπινα μεγέθη, στη διατήρηση δηλαδή της ανθρώπινης κλίμακας. Η μεγέθυνση είναι σημαντική, γίνεται ιδιαίτερα καθ' ύψος και δεν επιφέρει αύξηση χωρητικότητας⁹. Αποσκοπεί μόνο στη δημιουργία εντύπωσης της κυριαρχίας του συνόλου μέσω του μεγέθους, έτσι που μόνο η σύγκριση με το περιβάλλον να αποκαθιστά το μέτρο (εικ. 4).

Τροποποίηση του σχεδίου Τσίλλερ¹⁰

(Κατασκευή θεμελίων: 30 Μαρτίου 1889)

Είδαμε ότι ο Ραζής, αφού μελέτησε το σχέδιο Τσίλλερ, το βρήκε πολυδάπανο και την εκτέλεσή του χρονοβόρα. Το δημοτικό και το εκκλησιαστικό συμβούλιο τον εξουσιοδότησε τελικά να προβεί σε τροποποιήσεις, ώστε να περιοριστεί το κόστος του έργου, χωρίς όμως να αλλοιωθεί το αρχικό σχέδιο. Δεν γνωρίζουμε όλες τις αλλαγές που επέφερε, ούτε αν σ' εκείνον αποκλειστικά οφείλεται η αύξηση κατά το 1/3 του ύψους του κτιρίου από τον γυναικωνίτη κι επάνω. Το αρχιτεκτονικό ύφος του τρούλλου και του κορυφαίου τμήματος του κωδωνοστασίου δεν έχουν πάντως καμία σχέση με το σχέδιο του Τσίλλερ (εικ. 5). Πιθανότατα ο Ραζής δεν τόλμησε να τα κατασκευάσει φοβούμενος κατάρρευση μετά από σεισμό. Έτσι, η διάμετρος του τρούλλου μειώνεται κατά 6,40 μ. και στηρίζεται σε ακόμη ογκωδέστερους τετραγωνικούς πεσσούς (1,60 X 1,50 μ.) αντί των «μαρμάρινων κίωνων» που αναφέρεται ότι είχαν προβλεφθεί αρχικά. Είναι ωστόσο απορίας άξια αυτή η επιλογή του Τσίλλερ, αν η συγκεκριμένη πληροφορία περι-

8. Γρ. Πουλημένος, *op. cit.*, σελ. 117.

9. *Ibid.*, σελ. 118.

10. Κατά την άποψη του ιερέα Ι. Ηλία, όπως παρατίθεται στη μονογραφία του, *op. cit.*, σελ. 34.

των κιώνων αληθεύει, δεδομένου ότι συνήθως στηρίζει τους τρούλλους του σε πεσσούς. Η ουσιαστική αυτή αλλοίωση του Ραζή γίνεται άμεσα αισθητή από τον ελλιπή φωτισμό και τον περιορισμό του χώρου στο εσωτερικό του ναού.

Η επόμενη αλλαγή αφορά στο γυναικωνίτη, όπως αναφέρει ο ιερέας Ιωάννης Ηλίας, συγκρίνοντας και με άλλους ναούς του Τσίλλερ, όπως τη Φανερωμένη Αιγίου. Σχεδιασμένος αρχικά να φτάνει από το βόρειο στο νότιο τοίχο (εικ. 2), σε μήκος 14 μ. και πλάτος 3,50 μ., θα στηριζόταν σε τρία τόξα, ανοίγματος 3,60 μ. δεξιά κι αριστερά και 6,80 μ. στη μέση. Ο Ραζής δεν είναι και πάλι σε θέση να αντιμετωπίσει στατικά αυτό το μεγάλο άνοιγμα. Περιορίζει λοιπόν τον γυναικωνίτη σε δύο τμήματα, το βορεινό (πλ. 3,70 μ.) και το νότιο (πλ. 4,10 μ.) και καταργεί το μεσαίο τμήμα. Η ενέργεια αυτή επιφέρει στην αρχική μελέτη το κλείσιμο τριών παραθύρων αντιστοίχως σε κάθε τοίχο και βέβαια μειώνει ακόμα περισσότερο τον ήδη περιορισμένο φωτισμό στο εσωτερικό.

Τέλος, καταργήθηκαν οι αψίδες των πρόπυλων στη βόρεια και νότια όψη (εικ. 11), μειώθηκαν οι προεξοχές και αντικαταστάθηκαν από μαρμάρινα «πρέκια»¹¹, ενώ τα κωδωνοστάσια διευρύνθηκαν. Οι συνέπειες αυτής της σειράς επεμβάσεων αντανακλώνται στις τελικές αναλογίες και στο μορφολογικό χαρακτήρα του κτιρίου και συγκεκριμενοποιούνται μετά την ένταξη του τελικά κατά πολύ υψηλότερου ναού στο οικόπεδο όπου πλέον ασφυκτιά.

Παρατηρήσεις

Όπως είδαμε, η μελέτη του Ραζή είναι γνωστή και μπορούμε να ανατρέξουμε σ' αυτήν χωρίς δυσκολία (εικ. 5). Δεν ισχύει το ίδιο για την αντίστοιχη μελέτη του Τσίλλερ, για την οποία καλούμαστε να κάνουμε ακόμα κάποιες υποθέσεις. Η πλησιέστερη όμως σ' αυτήν –ως προς τη δομή– μη πραγματοποιημένη μελέτη του τέλους της καριέρας του,¹² έτσι όπως περιγράφεται από τις πηγές, είναι κατά τη γνώμη μας η πρόσοψη της Αγίας Τριάδας της οδού Πειραιώς. Πολλά και σημαντικά στοιχεία μάς παρέχει επίσης ο περίφημος «άγνωστος ναός» της Εθνικής Πινακοθήκης. Είτε τον θεωρήσουμε το καθεαυτό προσχέδιο του ναού του Αγ. Ιωάννου του Μαρκοπούλου είτε ένα τυπικό «ναό-μοντέλο», είναι βέβαιο ότι αποτελεί την κύρια πηγή των πληροφοριών μας, έστω κι αν δεν έχουμε την πλήρη σειρά των σχεδίων του, με κυριότερη την έλλειψη της κύριας-δυτικής όψης.

11. Χαρακτηρισμός του Ι. Ηλία, *op. cit.*, σελ. 35. Πρόκειται για θύρωμα αποτελούμενο από περιμετρική διπλή ταινία με ενδιάμεσο κυμάτιο και επίστεψη από γείσο με κυμάτιο και ανθεμωτές απολήξεις.

12. Δ. Φιλιππίδης, *op. cit.*, σελ. 293.

Για να γίνει κατανοητή η διαφορά του ναού του Ραζή από τον αρχικό σχεδιασμό του Τσίλλερ, μπορούμε να συγκρίνουμε μερικά μετρητικά στοιχεία (εικ. 6, 7):

– Το πλάτος των κεραιών παραμένει μεν το ίδιο και στις δύο περιπτώσεις, αλλά ο Ραζής μεγαλώνει ταυτόχρονα και το ύψος τους, εξισώνοντάς το με το συνολικό πλάτος της πρόσοψης.

– Η διάμετρος του τρούλλου του Ραζή είναι ίση με το πλάτος της κεραίας, ενώ αντίστοιχα του Τσίλλερ ισούται με το ήμισυ του μήκους των δύο κεραιών του κεντρικού κλίτους, όπως προκύπτει από το σχέδιο της νότιας όψης του «αγνώστου ναού».

– Το ύψος των κεραιών στις όψεις παραμένει το ίδιο και στην Αγία Τριάδα και στη νότια όψη του «αγνώστου ναού», ενώ ο Ραζής το προσαυξάνει κατά 30%.

– Το συνολικό ύψος μέχρι τον τρούλλο στη μελέτη Ραζή είναι ίσο με το αρχικό ύψος έως τον τρούλλο που έδωσε ο Τσίλλερ μείον 2 φορές το ύψος του φανού που προέβλεψε η μελέτη Τσίλλερ. Δηλαδή, το ύψος που ο τρούλλος κατασκευάστηκε ισούται με 2 φορές το ύψος των κεραιών Τσίλλερ μείον 2 φορές το ύψος του φανού Τσίλλερ.

– Το ύψος του κωδωνοστασίου του Ραζή, μετρούμενο από τις κεραίες και άνω, ισούται με το αρχικό ύψος που προβλεπόταν από τον Τσίλλερ συν 2 φορές την υπερύψωση των κεραιών που επέφερε ο Ραζής.

Συμπεράσματα

Σε ό,τι αφορά στη βέλτιστη χωροθέτηση του κτιρίου του Ναού στο οικοπέδο και ιδιαίτερα στην πρόσοψη επί της οδού Σουνίου (εικ. 8α) έχουν λεχθεί και γραφτεί πολλά. Είναι γεγονός ότι αιφνιδιάστηκαν οι πολίτες μόλις διαπίστωσαν ότι στο σχέδιο του Ραζή τα σκαλοπάτια της κυρίας εισόδου του ναού «πέφτουν» μέσα στο πέρασμα της λεωφόρου¹³. Αυτό μάλλον έρχεται να επιβεβαιώσει το γεγονός ότι στο προηγούμενο σχέδιο Τσίλλερ δεν θα είχε τεθεί θέμα ελλιπούς διάστασης μήκους στο οικοπέδο. Πρέπει να μεταβλήθηκε λοιπόν και το αρχικό μήκος του κτιρίου, εφόσον η μελέτη αφορούσε πάντοτε το ίδιο οικοπέδο.

Δεδομένου ότι ο ναός του Τσίλλερ περιγράφεται ως μεγάλος σε διαστάσεις (εικ. 8β) και εφόσον το αρχικό μήκος είναι μικρότερο, μπορούμε να υποθέσουμε ότι το πλάτος είναι μεγαλύτερο, ώστε να καταλαμβάνει ο ναός μεγαλύτερη επιφάνεια. Στην υπόθεση αυτή συνηγορεί και το ότι η διάμετρος του τρούλλου ήταν περί τα 12,20 μ. Είναι λοιπόν δεδομένη, σύμφωνα με το σκεπτικό αυτό, η ανάπτυξη του κτιρίου σε δύο διαστάσεις, ώστε να στηρίζεται επαρκώς ο υψηλός και ογκώδης τρούλλος, όπως επιβάλλει ο ρυθμός του. Το παράδοξο είναι ότι τελικά παρουσιάζεται ο όγκος του κτιρίου γιγαντωμένος δυσανάλογα ως προς τον

13. Ι. Ηλίας, *op. cit.*, σελ. 49.

τρούλλο, χωρίς ο ωφέλιμος χώρος στο εσωτερικό να αυξάνεται, αντίθετα μάλιστα μειώνεται με την κατασκευή των πεσσών, όπως προαναφέραμε.

Μήπως τότε η εγκατάλειψη του προηγούμενου σχεδιασμού συμβαδίζει με τη ρευστότητα των αρχών στην εκκλησιαστική αρχιτεκτονική και την αναζήτηση ενός νέου ρυθμού, του λεγόμενου «Ελληνοβυζαντινού»;¹⁴

Ίσως η προτυποποίηση και ο μιμητισμός είναι το κλειδί που ανοίγει την ιστορία του νέου ναού. Το πρότυπο του ναού του Ραζή παραπέμπει στη Μητρόπολη Αθηνών (εικ. 9) που είχε ανάλογη τύχη από την αρχή έως το τέλος. Πράγματι και εκεί το αρχικό σχέδιο του Χάνσεν έχει αρκετά κοινά με εκείνο του Τσίλλερ, ιδίως σε ό,τι αφορά στον τρούλλο, αλλά και στη μετέπειτα διαδρομή στην πορεία ολοκλήρωσής του, όταν τον Χάνσεν αντικαθιστά ο Ζέξος,¹⁵ όπως τον Τσίλλερ ο Ραζής (εικ. 10). Αλλά και στην εξωτερική εμφάνιση, στις όψεις, φαίνεται να μοιάζουν: μονοχρωματική, ισόδομη, εγγάρακτη τοιχοποιία στη Μητρόπολη¹⁶ το 1890, όπως και αργότερα στο Μαρκόπουλο, το ίδιο και στα γλυπτά στοιχεία του εσωτερικού και του εξωτερικού χώρου.

Το αποτέλεσμα είναι να δημιουργούνται στην πράξη έργα με ψεύτικο ύφος και απαράδεκτη αρχιτεκτονική μορφολογία, που δεν αποτελεί συνδυασμό ρυθμών, όπως είδαμε, αλλά παρανόηση του πνεύματος του αρχικού αρχιτέκτονα από τον διάδοχό του. Μετά την ανάλυση των έργων του Τσίλλερ¹⁷ διαπιστώνει κανείς πόσο αξιόλογη υπήρξε η προσπάθειά του να διεισδύσει στο πνεύμα της ελληνικής χριστιανικής εθιμοτυπίας και παράδοσης και να δει την ανάγκη της διατήρησης του βυζαντινού ύφους, που δεν αποτελεί διαχρονικό αίτημα μόνο της θρησκευτικής, αλλά και της πολιτικής και πνευματικής ηγεσίας και του ίδιου του λαού.¹⁸

14. Γρ. Πουλημένος, *op. cit.*, σελ. 119.

15. Κ. Μπίρης, «Κλασικισμός και Ρομαντισμός στην Αρχιτεκτονική της Αθήνας», *Νέα Εστία* 323, Αθήνα 1940, σελ. 323.

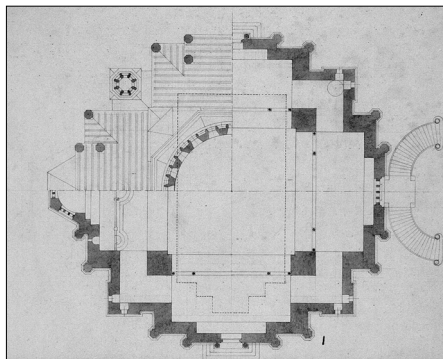
16. *Idem*, «Τα πρώτα σχέδια των Αθηνών», *Αι Αθήναι από τον 19ο στον 20ο αιώνα*, Αθήνα 1966, σελ. 115.

17. Ξ. Σκαρπιά-Χόιπελ, *op. cit.*, σελ. 298-299.

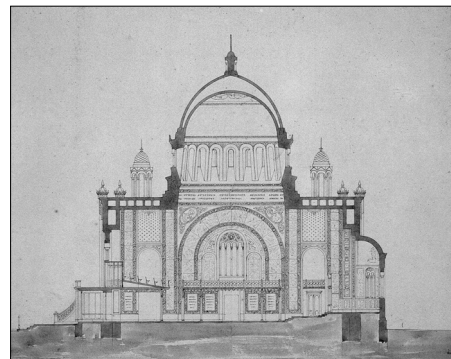
18. Η ανωτέρω ανακοίνωση δημοσιεύθηκε επίσης στον τόμο *Αφιέρωμα στα 100 χρόνια από τα εγκαίνια του Ιερού Ναού Αγίου Ιωάννου Μαρκοπούλου*, έκδοση Πνευματικού Κέντρου Δήμου Μαρκοπούλου, Μαρκόπουλο 2008, σελ. 45-63.

Βιβλιογραφία

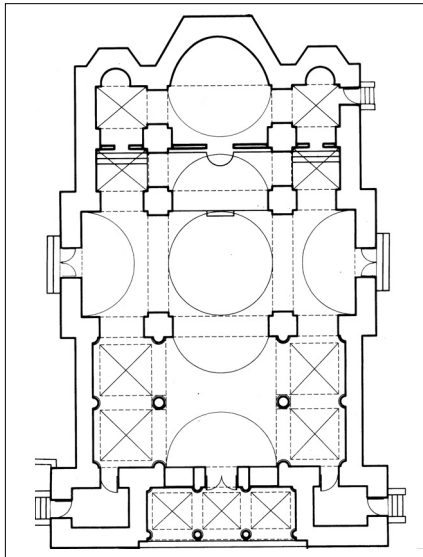
- Κ. Μπίρης, «Κλασικισμός και Ρομαντισμός στην Αρχιτεκτονική της Αθήνας», *Νέα Εστία*, Αθήνα 1940.
- Κ. Μπίρης, *Τα πρώτα σχέδια των Αθηνών. Αι Αθήναι απο τον 19ο στον 20 αιώνα*, Αθήνα 1966.
- Ιερ. Ι. Ηλίας, *Ιερός Ναός Αγ. Ιωάννου Μαρκοπούλου Μεσογείων. Ιστορία – Παράδοσις*, Αθήνα 1972.
- Δ. Παπαστάμος, *Ερνέστος Τσίλλερ. Προσπάθεια Μονογραφίας*, Αθήνα 1973.
- Ξ. Σκαρπιά-Χόιτελ, *Η μορφολογία του γερμανικού κλασικισμού (1789-1848) και η δημιουργική αφομοίωσή του απο την ελληνική αρχιτεκτονική (1833-1897)*, διδ. διατρ. Α.Π.Θ., Θεσ/νίκη 1976.
- Δ. Φιλιππίδης, *Νεοελληνική αρχιτεκτονική*, Αθήνα 1984.
- Γρ. Πουλημένος, «Περίγραμμα της Αθηναϊκής ναοδομίας στην περίοδο του Νεοκλασικισμού (19ος αι.)», *Αθηναϊκός Κλασικισμός*, Δήμος Αθηναίων, Αθήνα 1996.
- Γρ. Πουλημένος, *Η Ελλαδική ναοδομία στην περίοδο του Νεοκλασικισμού (1830-1912)*, διδ. διατρ. Ε.Μ.Π., Αθήνα 1997.

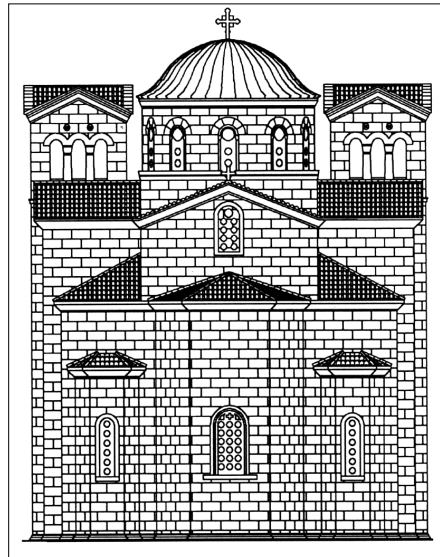
Εικ. 1. Κάτοψη «αγνώστου ναού».

Εικ. 2. Τομή «αγνώστου ναού».

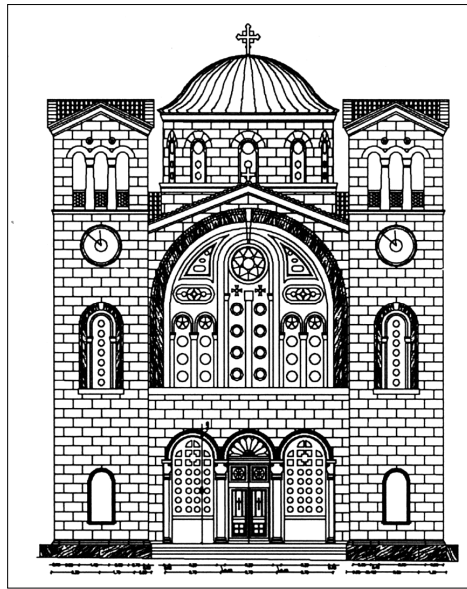
Εικ. 3. Κάτοψη Αγ. Ιωάννη.

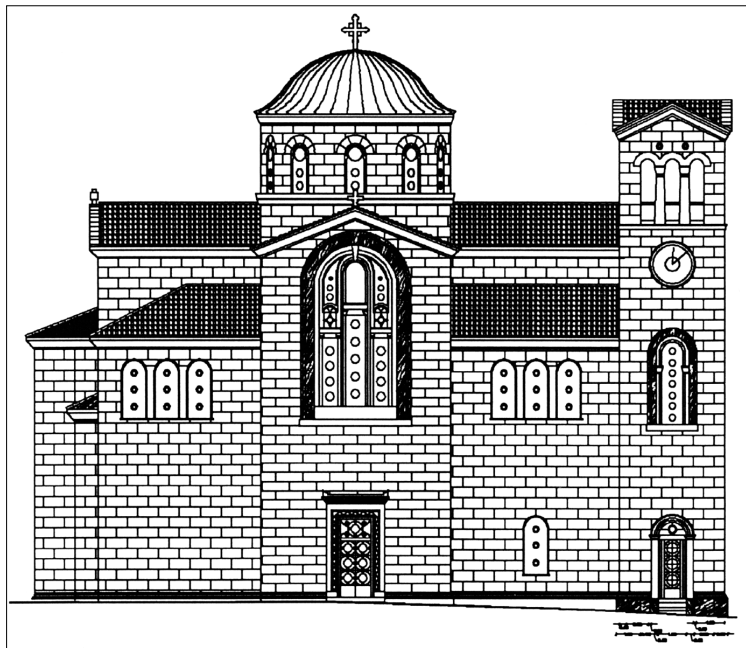
Εικ. 4α. Ανατολική όψη ναού Αγίου Ιωάννη (υφιστάμενη κατάσταση).

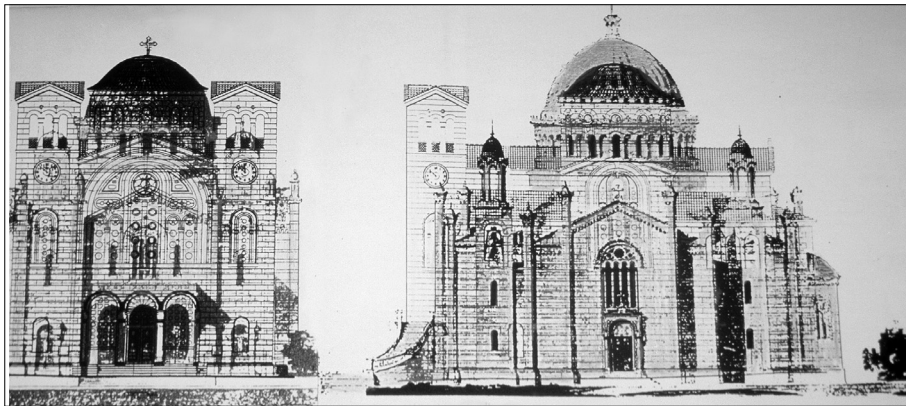
Εικ. 4β. Νότια όψη ναού Αγίου Ιωάννη (υφιστάμενη κατάσταση).

Εικ. 4γ. Δυτική όψη ναού Αγίου Ιωάννη (υφιστάμενη κατάσταση).

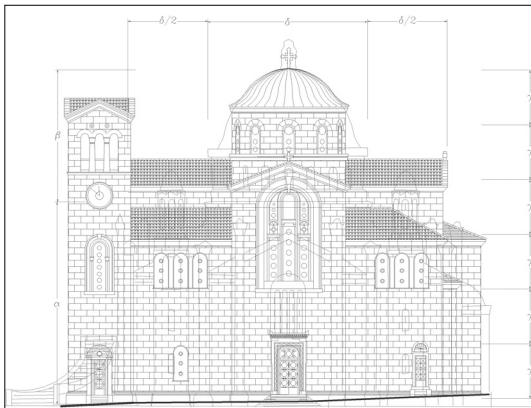

Εικ. 4δ. Βόρεια όψη ναού Αγίου Ιωάννη (υφιστάμενη κατάσταση).

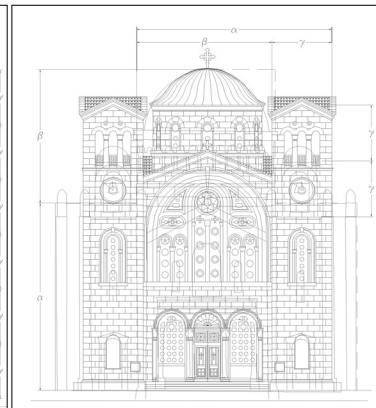

Εικ. 5α. Πρόσωση ναού Αγίας Τριάδας της οδού Πειραιώς.

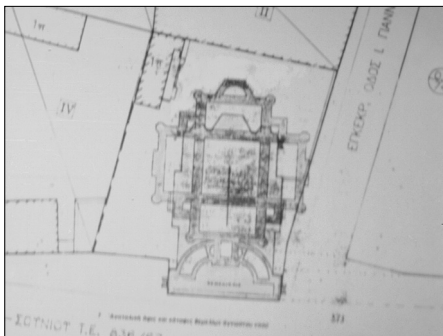
Εικ. 5β. Νότια όψη «αγνώστου» ναού.

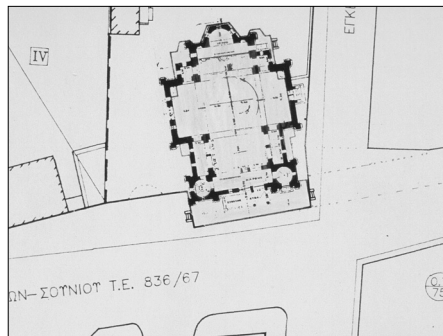
Εικ. 6. Συσχετισμός των σχεδίων της νότιας όψης του Αγ. Ιωάννη με αυτή του «αγνώστου ναού».

Εικ. 7. Συσχετισμός των σχεδίων της πρόσωσης του Αγ. Ιωάννη με αυτή της Αγ. Τριάδας της οδού Πειραιώς.

Εικ. 8α. Τοπογραφικό σύγκρισης κατόψεων Αγ. Ιωάννη και Αγ. Τριάδας.

Εικ. 8β. Τοπογραφικό σύγκρισης κατόψεων Αγ. Ιωάννη και «αγνώστου ναού».

Εικ. 9. Μητρόπολη Αθηνών: πρόσοψη, σημερινή κατάσταση.

Εικ. 10. Ναός Αγ. Ιωάννη: πρόσοψη, σημερινή κατάσταση.